

Der Zauberberg van Thomas Mann

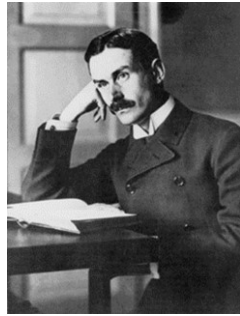
vanuit een Maconnieke invalshoek

1. Een geëngageerd romancier

Thomas Mann is één van de grootste schrijvers uit de twintigste eeuw. Zijn romans *Buddenbrooks* en *De Toverberg* gelden nog steeds als toonaangevend voor de Duitse literatuur. Zo ook zijn novelle *De dood in Venetië*, en uiteraard de roman *Der Zauberberg*.

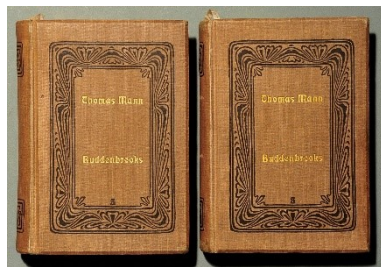
Mann was een zoon van een zeer vooraanstaande Duitse handelaar en de half-Braziliaanse Julia da Silva-Bruhns. Op 6 juni 1875 kwam hij ter wereld in de stadsstaat Lübeck, waar zijn vader tot aan zijn dood in 1892 senator voor economie en financiën was.

Thomas was meer dan begaafd maar verdeed zijn tijd liever met schrijven dan met studeren. Reeds op veertienjarige leeftijd ondertekende hij een brief: 'Thomas Mann, lyrisch-dramatisch dichter'. Na zijn gymnasiumstudies nam hij een baantje aan bij een verzekeringmaatschappij, maar in het geniep legde hij zich vooral op het schrijven toe. In 1894 debuteerde hij officieel met de novelle 'Gefallen'.

Een jaar later al liet hij de verzekeringsbranche voor wat ze was en ving hogere technische studies in München aan, waar zijn familie zich tussentijds had gevestigd. Maar ook die opleiding kon hem maar matig boeien en toen hij op zijn eenentwintigste aanspraak kon maken zijn vaders erfenis besloot hij zich voortaan, net zoals zijn oudere broer, nog enkel aan de schone letteren te wijden. Hij vervoegde Heinrich in Italië en samen huurden ze een huisje in Palestrina, op 25 km van Rome. Ze verbleven er twee jaar.

Thomas Mann schreef er meerdere novellen, waaronder *Der kleine Herr Friedemann*.

In die dagen zette hij ook zijn opus magnum “*Buddenbrooks - Verfall einer Familie*” op, dat in 1903 zou verschijnen. Hij verhaalt daarin de langzame ondergang, over vier generaties, van een Lübecks koopmansgeslacht. Schopenhauers cultuurpessimisme is daarin duidelijk aanwezig en veruiterlijkt zich door enige overgevoeligheid, en een gestaag maatschappelijk en moreel verval. De constante dualiteit tussen materiële noodwendigheden en artistieke aanvechtingen wordt er magistraal in weergegeven zonder dat die sociale ondergang de auteur tot enig gemoraliseer aanzet. Toen reeds, was de onmiskenbare empathie van de schrijver voor zijn toenmalige en toekomstige romanfiguren, hoe divers ook, voelbaar.

Van Thomas Mann werd later bekend dat hij homoseksuele neigingen had die hij in meerdere geschriften gesublimeerd gestalte gaf: in de persoon van graaf Mölln in *Buddenbrooks*, als Pribislav Hippe in *Der Zauberberg*, en - expliciet - in de persoon van professor Aschenbach in *Der Tod in Venedig*. Er wordt aangenomen dat Mann die homoseksualiteit nooit heeft geconsumeerd en dat zijn liefde voor “Jünglinge” steeds onlichamelijk is gebleven.

Toen Mann in de loop der jaren dertig vaststelde dat het nationaalsocialisme zich geleidelijkaan had meester gemaakt van zijn eigen jeugdige idealen en van zijn liefde voor de Romantiek (Schopenhauer, Nietzsche, von Kleist en Wagner) vluchtte hij met enige bitterheid in de antiromantieke en humanistisch getinte Duitse literaire en artistieke traditie weg.

Tussen 1924 en 1939 stelde Thomas Mann meerdere politiek geïnspireerde essays op waarin hij zich uitsprak voor een verzoening tussen Frankrijk en Duistland, en tegen het opkomend nationaalsocialisme. Vanuit Zurich gaf hij vanaf 1937 het emigrantentijdschrift *Masz und Werth* uit. Gaandeweg werd hij een fervent antifascist die het ‘Andere Duitsland’, dat der dichters en filosofen, met vuur propageerde en zich afzette tegen de demonisch geaarde ideologie van Hitler en zijn trawanten. *Doctor Faustus* is de apotheose in die strijd tegen bepaalde duistere kanten in de Duitse volksaard.¹ In die roman toont hij tevens aan dat een onvoorwaardelijke overgave aan de kunst kan ontaarden in een pact met de duivel.

Bij de Boekverbranding in Duitsland op 10 mei 1933 werden zijn werken gespaard, maar niet die van zijn oudere broer Heinrich Mann, noch van zijn zoon Klaus. Een jaar voor W.O. II uitbrak emigreerde hij met zijn vrouw en dochter Katia naar de Verenigde Staten. Zijn literair werk vertoonde vanaf dan een luchtiger toets.

Na de ondergang van het Derde Rijk keerde het gezin terug naar Europa. Thomas Mann stierf in Zürich op 12 augustus 1955 en werd begraven in Kilchberg.²

2. De vrijmetselarij in Duitsland

Er wordt aangenomen dat de eerste Duitse speculatieve loge in 1737 werd gesticht, in Hamburg. In 1741 nam zij de naam Absalon aan. Het was een afvaardiging van deze werkplaats naar Brunswijk, die er op 14 augustus 1738 de toekomstige Pruisische koning Frederik II *de Grote* initieerde. Onder diens bewind zou de vrijmetselarij een grote bloei kennen in Duitsland.

Toen de hogere graden - die geënt waren op diverse bronnen en rites - werden geüniformeerd, vonden de ritualen van de door baron von Hundin in 1750 gestichte loge Stricte Observance, de meeste navolging. Hijzelf had de hogere graden doorlopen in Parijs, volgens de Schotse ritus.

In het begin van de XXe eeuw was de Duitse maçonnerie onderverdeeld in twee stromingen die elkaar formeel erkennen. Vooreerst waren er de grote Pruisische loges met Berlijn als hoofdzetel en voor wie de vrijmetselarij per definitie christelijk zou zijn. Joden werden er dan ook niet in opgenomen. Dan waren er de overige obediënties³⁴ die al in de voorgaande eeuw waren gesticht en die zichzelf omschreven als 'humanistisch'. In die werkplaatsen konden ook vrijzinnigen en Joden worden geïnitieerd. Tijdens de Eerste

Wereldoorlog schortten alle Duitse obediënties hun contacten op met de landen van de Triple Entente. Dat was de alliantie die in 1907 tussen het Verenigd Koninkrijk en Ierland, Frankrijk en Rusland, gevormd was geworden.⁵

Ten tijde van Thomas Mann bestond de samenstelling van de reguliere loges hoofdzakelijk uit leden van de begoede Lutheraans burgerij en ook wel een eerder zeldzame edele. Nog voor het uitbreken van de oorlog heerste er in de Duits-nationalistische kringen een latente vijandschap tegenover de vrijmetselarij omdat zij internationaal georiënteerd was. Ook vanwege de minoritaire Katholieke kerk. Maar, na de Duitse nederlaag in 1918 werd de sfeer ronduit vijandig omdat de bevolking het debacle toedichtte aan Joode drijfverijen en gezien zij het Jodendom vereenzelvigde met de maçonnerie.⁶

3. Thomas Mann en de ‘Drei-Punkte- Männer’

In zijn bijdrage *Tussen Licht en Duisternis - De vrijmetselarij bij Thomas Mann*, behandelt prof. dr. Hermann Walther von der Dunk dit thema uitgebreid.⁷ Mann was tijdens zijn jeugd jaren uitgesproken patriottistisch, ja nationalistisch, luidt het bij hem. De Duitse natiestaat was dan ook nog zeer jong. Pas na de oprichting van de Noord-Duitse Bond in 1867, en de toetreding in 1870 en 1871 van enkele Zuid-Duitse staten, ontstond het eigenlijke Duitse Keizerrijk.

‘Zoals bekend heeft Thomas Mann in het keizerlijke Duitsland en tijdens de Eerste Wereldoorlog zeer uitgesproken partij gekozen voor dit Duitsland. (...) Het is ook bekend dat de (Maconnieke) kosmopolitische Verlichtingstraditie door het nationalistische Duitsland werd afgewezen. (...) Zo is ook te verklaren dat Thomas Mann in zijn *Betrachtungen*⁸ zijdelings de Vrijmetselarij veroordeelt. Zij past prachtig in de 'komplotthese' die bij de Duitse

intellectuelen (en) de burgerij na 1914, wijd en zijd verbreid was. Men moest de plotselinge catastrofe kunnen verklaren en verklaarde die door op de kwaadwillige machinaties van het buitenland te wijzen. Aan zondebokken geen gebrek! [...] Thomas Mann is ervan overtuigd dat 'Die Freimaurer Weltloge' (...) een belangrijke rol gespeeld heeft bij de voorbereiding van de oorlog die achter de rug van het argeloze Duitse rijk om werd uitgedacht en voorbereid. ⁹

In zijn nawoord bij het hoorcollege ‘Thomas Mann en de Vrijmetselarij’ dat hij in 2000 in Lübeck in het Buddenbrookhuis hield, het geboortehuis van Mann dus, vraagt de spreker, Br.: Axel Pohlmann, zich af waarom Mann geen aansluiting zocht bij de Loge: ‘Omdat’, zegt hij ‘ de vrijmetselarij ook een maatschappelijke en sociale vereniging is waarbij de dichters en kunstenaars uit de 18^e en 19^e eeuw mekaar in groepen en scholen troffen om van gedachten te wisselen. (...) Ze vonden in die toenmalige loges (ook) de relaties die ze (...) nodig hadden. Echter door de [recente] conversie van dichters en kunstenaars tot hogepriesters van de Kunst, werd een nieuwe wereld geschapen door de afstand die gecreëerd werd tussen hen en het burgerlijke gebeuren. Dat was nu precies de kwestie waarom Thomas Mann zich distantieerde van de toenmalige ‘bourgeoiswereld’ der Duitse vrijmetselarij.’¹⁰

Thomas Mann wenste hoe dan ook niet onder de een of andere literaire stroming gecatalogeerd te worden en ging zijn schrijvende collega’s – ondermeer die uit maçonnieke kringen - bewust uit de weg. Hij was van nature uit een *einzelgänger*. Daar komt nog bij dat hij vaak in het buitenland vertoefde. Zo verbleef hij van 1893 tot 1913 heel vaak in Italië.

4. Een 'niet conforme' roman

Toen Thomas Mann op 12 november 1929 van uit Stockholm het bericht ontving dat hem de Nobelprijs voor Literatuur was toegekend, was hij ronduit ontzet dat deze bijna uitsluitend aan *Buddenbrooks* was gerelateerd, en niet aan zijn hele oeuvre. De reden daartoe zou zijn geweest dat Fredrik Böök, het meest invloedrijke lid van de Zweedse Academie, *De Toverberg* had gedefinieerd als 'onverteerbaar, onvertaalbaar en niet conform aan de vereisten op het vlak van de esthetiek'. Tevens als 'beneden de norm qua vorm en stijl'.¹¹ (Na de Tweede Wereldoorlog verloor Böök zijn dominante positie binnen de literatuur wegens zijn geflirt met Nazi-Duitsland.)

Voor *De Toverberg* deed Mann inspiratie op tijdens een bezoek van drie weken aan het sanatorium in Davos waar zijn vrouw Katia in 1912 een langdurige kuur volgde. Tevens uit haar menigvuldige en uitgebreide brieven over het dagdagelijkse leven aldaar. Initieel was het zijn bedoeling een eerder humoristisch werk te schrijven. Als tegenwicht voor zijn zopas verschenen *Der Tod in Venedig*. Het uitbreken van de oorlog en een aantal tussentijdse publicaties, maakten echter dat *Der Zauberberg* pas in 1924 klaar was voor druk. Intussen was het aanvankelijk als novelle bedoelde verhaal tot een tweedelige roman uitgegroeid.

Het leidt geen twijfel dat de titel *Der Zauberberg* verwijst naar de opera *Die Zauberflöte* uit 1791 van Br.: Mozart.

Halfweg het derde hoofdstuk van de roman vertelt het hoofdpersonage, Hans Castorp, aan Lodovico Settembrini, een Italiaans humanist en vrijmetselaar, wat hem even voordien tijdens zijn

onderhoud met de geneesheer-directeur van het kuuroord Behrens te beurt was gevallen. Want, Behrens mocht volkomen genezen patiënten al eens trachten te overhalen hun kuur onnodig lang te rekken:

”Voortreffelijk!” riep [geneesheer-directeur Behrens] de lucht in, terwijl hij lachend achteroverboog. “Hoe gaat het ook weer in de opera van uw meester? *Der Vogelfänger bin ich ja, stets lustig, heisa hopsasa!*” Kortom, dat is heel amusant,’ schreef Mann.

Dit is overduidelijk een verwijzing naar de vogelvanger Papageno uit *De Toverfluit*.

De roman die zes jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog uitkwam, ontleedt het vooroorlogse Europa. Het sanatorium waar het verhaal zich afspeelt is een metafoor voor het zieke Europa dat afglijdt naar de catastrofe, en beschrijft met een opmerkelijk geduld, hoe aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog de Duitse intellectuele elite in de iele en gemaniëerde wereld van de Duitse cultuur wegluchtte.

Der Zauberberg is opgebouwd uit zeven hoofdstukken en verhaalt het wedervaren van Hans Castorp die zijn neef Joachim opzoekt in een bergsanatorium in Davos. Hij zou er drie weken vertoeven, maar het werden zeven volle jaren ‘ginds boven’. In die hermetische wereld doorloopt de jonge Castorp een soort van inwijding in de mysteries en verborgenheden van het leven, waarbij de humanist Ludovico Settembrini en de nihilist Leo Naphta hardnekkig om zijn ziel strijden. Castorp maakt er een diepgaande ontwikkeling door, maar verzinkt mettertijd steeds verder in apathie. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog rukt de zich meestendeels vervelende kuurgasten uit hun apathie en vormt het slotstuk van het verhaal.

5. De belangrijkste protagonisten

Hans Castorp wordt door Mann mild ironische opgevoerd, als een ‘trouwhartig-simpele jonge man uit Noord-Duitsland.’¹² Het sanatorium boven op de berg, dat geleid wordt door psychoanalyticus dr. Krokowski en kamerheer Behrens, oefent een grote aantrekkingskracht op hem uit, temeer daar hij in de ban is van Madame Clawdia Chauchat, een knappe 28-jarige Russin.

Benevens het bijwonen van het herhaald kruisen der filosofische en ideologische degenen tussen de vrijmetselaar Settembrini en de jezuïet Leo Naphta, maakt Castorp op een dag een heel aangrijpende gebeurtenis mee. Mann beschrijft uitgebreid en indringend Hans Castorps *Sneeuwdroom*: Tijdens een wandeling in het hooggebergte raakt die door een sneeuwstorm, ‘het witte niets’, de weg kwijt. In afwachting dat de storm gaat liggen zoekt hij beschutting in een hut en valt daar volledig uitgeput in slaap. Als onder invloed van het één of ander geestverruimend middel¹³ openbaart zich voor zijn geestesoog een verrukkelijke burchtsite waar zich enkel jonge mensen bevinden die elkaar met een opvallende voorkomendheid en vriendelijkheid bejegenen. Het landschap dat zich ontplooit is van een onaardse schoonheid:

Jongelingen waren paarden aan het africhten, ze liepen met hun hand aan de halster naast de hinnikende, het hoofd schuddende dravers, hielden ze, als ze begonnen te steigeren, met de lange teugel

in bedwang of dreven ze, zonder zadel op hun rug zittend, met hun blote hakken de flanken van de knollen bewerkend, de zee in, waarbij de spieren onder de goudbruine huid van hun rug in de zon speelden en de kreten die ze wisselden of tot hun dieren richtten, om een of andere reden betoverend klonken.’¹⁴

Maar dan ziet Castorp tot zijn afgrijzen twee heksen die een jong kind opeten, en als hij half ontwaakt is analyseert hij zijn droom. Hij komt tot de conclusie dat er in de filosofische discussies tussen Naphta en Settembrini een middenweg moet te vinden zijn. Daarom begint hij te twifelen aan hun sterk uiteen liggende standpunten, evenals aan de tegenstelling tussen leven en dood, ziekte en gezondheid en geest en natuur. “De mens, (zo) lijkt hem, is van hogere orde dan genoemde tegenstellingen, juist omdat zij enkel kunnen *zijn* ingevolge het menselijk bestaan.”¹⁵

Sommige auteurs zien in Castorps droom een poging tot synthese van de zienswijzen van Naphta en Settembrini. Tegelijk als een verzinnebeelding van de verheffing in de derde maçonnieke graad, die van Meester, waarin de symboliek van dood en wederopstanding centraal staat.¹⁶

Lodovico Settembrini is een Italiaanse humanist en vrijmetselaar. Hij hangt de principes aan van de ‘individualistische’ democratie. Hans Castorp en Settembrini kunnen het al vlug goed met elkaar vinden en mogen graag over filosofische en politieke vraagstukken discussiëren. Vanwege diens uitbundige gebarentaal en versleten kleding doet Settembrini enigszins denken aan een draaiorgelman. Wellicht verwijst dit exotisch aandoend personage naar iemand die Mann leerde kennen tijdens zijn lange verblijf in Italië. Sommige bronnen verwijzen naar de

Italiaanse componist, pianist en dichter Ruggero Leoncavallo (1857-1919).¹⁷

Het is Settembrini die Hans waarschuwt voor de gevaren waaraan hij in het sanatorium zal worden blootgesteld. De Italiaan voelt onmiddellijk een pedagogische genegenheid voor de nieuwkomer en staat hem gedurende diens *queeste* met welbespraakte adviezen en corrigerende opmerkingen terzijde. Hij bezweert Castorp het sanatorium meteen de rug toe te keren en terug naar huis te gaan. Maar, terwijl Hans luistert naar de goed gearticuleerde adviezen van de Italiaan, verschijnt er achter diens schouder een Russische dame, Madame Chauchat, die een betoverende aantrekkingskracht op hem uitoefent.¹⁸

Clawdia Chauchat wordt door Mann neergezet als een buitengewoon knappe achtentwintigjarige Russin met scheefstaande *Kirgiezenogen*. Zij stamt uit een welgestelde familie uit de Kaukasus.

Hoewel Madame Chauchat gehuwd is draagt ze geen trouwring. Telkens het etenstijd is laat ze zich steevast opmerken door te laat te komen en daarbij de eetzaaldeur luid te laten dichtslaan. Castorp is in deze exotische medebewoonster sterk geïnteresseerd en raakt op haar verliefd. Omdat kamerheer Behrens een portret van haar heeft mogen schilderen is hij op hem jaloers. Settembrini geeft hem echter de vaderlijke raad zich met haar niet al te veel in te laten.

‘In het hoofdstuk *Walpurgisnacht* lezen we hoe hij tijdens de Vastenavond – die op de Toverberg op de 29e februari valt, *een buiten de kalender vallende avond*, derhalve – volkomen zijn zinnen verliest: raaskallend, en op handen en voeten verklaart hij haar, in het Frans nog wel, zijn liefde. In ruil ontvangt hij op haar kamer, de röntgenfoto van haar zieke lichaam.’¹⁹

In de periode dat Mann deze roman schreef gold een röntgenfoto namelijk als iets zeer intiem – als nog naakter dan naakt -, of anderzijds als een voorafspiegeling van *Der Tod*.

De magie van Madame Chauchat ‘schuilt in haar onweerstaanbare schoonheid en charmante manier van doen. *De Toverberg* is naar háár erotiserende toverkrachten vernoemd. Zonder haar aanwezigheid in het sanatorium zou Castorp waarschijnlijk ontvankelijker zijn geweest voor de oproep van Settembrini om dit oord te verlaten. [...] *De Toverberg* toont aan dat de liefde vooral een verlamme werking heeft,’²⁰ noteert auteur Martien Schreurs met enige stelligheid.

Naphta, is de wat enigmatische naam die Mann toebedeelde aan een vierde hoofdrolspeler in de roman: de fanatieke Jezuïet en professor, die hij als een intellectueel zwaargewicht wordt opgevoerd, en waartegen vrijmetselaar Settembrini zich retorisch slechts met de grootste moeite handhaven kan. Opvallend partijdig omschrijft filosoof Ludo Abicht hem als ‘de geniale en explosieve [tegenspeler]; (deze) wonderlijke combinatie van Jood, jezuïet en anarcho-communist (...) staat hier voor de ideologische rechtlijnigheid van de middeleeuwse rooms-katholieke kerk van de kruistochten, in haar leninistische fase, en zal dan ook zelf aan het geweld ten onder gaan.’²¹

Schrijver Haye Koningsveld op zijn beurt aarzelt niet, Naphta een nihilist te noemen ‘wier ideeën nog het meest weg hebben van die van Arthur Schopenhauer.’²²

De naam Naphta refereert wellicht niet zo toevallig naar het gelijknamige licht ontvlambare mengsel dat bij het destilleren van ruwe olie ontstaat.

6. Een verbeterd filosofische en theologische tweekamp

Thomas Mann was één van de meest erudiete, verfijnde en moreel hoogstaande mensen van zijn tijd. Om zijn literaire geschriften ten volle te kunnen bevatten moet de lezer best over enig sociaal, politiek, filosofisch en theologisch inzicht beschikken, én een wat bredere culturele bagage verworven hebben dan de doorsneelezer. Dat geldt zeker voor *Der Zauberberg*.

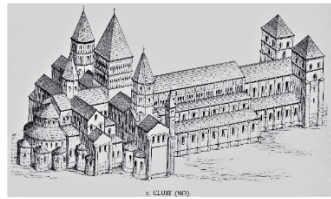
‘Terwijl ik las, schreef en dacht over de kostelijke roman van Thomas Mann, vlogen de uren voorbij. Dat de klok ondertussen gewoon had doorgetikt, realiseerde ik me vaak pas op het moment dat de bibliothecaresse vermanend met haar sleutels begon te rammelen,’²³ vertelt filosoof en literatuurwetenschapper Haye Koningsveld (°1967).

Heel anders – opmerkelijk genoeg -, luidt het bij Xandra Schutte (°1963), hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*:

‘Het lezen van *Der Zauberberg* is als het wandelen over stroperig asfalt. (...) De ellenlange twistgesprekken tussen de liberale vrijmetselaar en literaat, Settembrini, en de reactionair, jezuïet en communist Naphta doen mij vooral geeuwen. Het rijke burgerlijke leven dat in het boek wordt getekend, is mij, met al zijn afkeer van zinnelijkheid, zijn belachelijke beheerstheid en bedaagdheid, zijn strikte normen van fatsoen en wellevendheid, een gruwel. (...) De pedante alwetende verteller – Thomas Mann, wordt hiermee bedoeld - wil ik het liefst naar de keel vliegen.’²⁴

Een al vroegtijdig verbaal treffen tussen de vrijmetselaar en de tot het christendom bekeerde Jood, behelsde Bernard van Clairvaux (1090-1153), die naar wat Naphta vertelde ‘de lof van het rustbed heeft gezongen’. Vervolgens kwam de Chinese filosoof Lao Zi (ca 500 v.Chr.) aan bod. Die stelde dat nietsdoen nuttiger is dan al het andere en dat de mens zou moeten handelen zonder naar iets specifiek te streven. Settembrini weerlegde zulks echter met de opwerping: ‘de zaak van het Avondland is de rede, de analyse, de daad en de vooruitgang – niet het luie bed van de monnik.’²⁵ Waarna Naphta hem er op wees dat

ondermeer de cultivering van de bodem in Europa aan de monniken te danken was; om dan, Settembrini streng corrigerend, te eindigen met: 'De monniken, mijne heren, hebben wel degelijk hard gewerkt.'²⁶

Nog vele andere levensbeschouwelijke, theologische en cultuurhistorische kwesties zijn onderwerp van geschil tussen de twee intellectuelen, van wie de zienswijzen heel ver uit elkaar liggen. Evengoed wat betreft de toenmalige vrijmetselarij. Beiden blijken ook dienaangaande, behoorlijk belezen te zijn. Althans hun geestelijke vader, Mann. Zo betoogt Naphta ten overstaan van Castorp met enige stelligheid, dat er aanwijzingen zijn dat de broederband in de vrijmetselaarsloges ooit symbolisch met bloed werd bezegeld. Als Castorp verneemt dat zijn nieuwe vriend Settembrini lid is van de loge brengt hij nadenkend uit:

'En nu hoor ik ineens dat hij logebroeder is. Kijk aan. Dat geeft mij te denken, dat moet ik wel zeggen. Daarmee komt hij voor mij in een nieuw daglicht te staan; het maakt me heel wat duidelijk.'²⁷

Waarop Naphta, als terloops en op een wat ironiserende toon, enkele van de hem bekende geheime maçonnieke rituelen aan Castorp verklapt:

'Dat soort kinderachtigheden [...] zal onze *driepuntsbroeder* wel achter de rug hebben. Ik neem aan dat het logeceremonieel een nogal povere aanpassing aan de nuchtere, staatsburgerlijke geest der tijden zal hebben ondergaan. Men zou zich waarschijnlijk schamen voor dat vroegere ritueel en het een onbeschaafd hocus pocus vinden (...). Ik heb geen idee met welke verschrikkingen ze meneer Settembrini's standvastigheid op de proef hebben gesteld - of ze hem met een blinddoek door allerlei gangen hebben geleid en in donkere gewelven hebben laten wachten, voordat de van

gespiegeld licht vervulde verbondszaal voor hem openging. Of ze hem plechtig hebben gecatechiseerd en ten overstaan van een doodskop en drie kaarsen zijn ontblote borst hebben bedreigd - dat moet u hem zelf maar vragen. Ik vrees echter dat hij niet erg spraakzaam zal zijn, want al zou het daarbij heel burgerlijk zijn toegegaan, dan nog moet hij zich houden aan zijn zwijgplicht.'²⁸

Thomas Mann duidt het Settembrini halvelings euvel – of alleszins de Italiaanse vrijmetselaar die voor hem model stond - dat hij zich beroemde op zijn ‘eigen positie binnen die merkwaardige organisatie [...] die zich uitstreckte over zo’n twintigduizend loges en honderdvijftig Grootlogen, in vrijwel de hele wereld, zelfs in beschavingen als Haïti en de negerrepubliek [sic] Nigeria.’²⁹ Tevens zijn gedweep en gepronk ‘met allerlei grote namen waarvan de dragers vrijmetselaars waren geweest of het nog waren.’³⁰

Ondermeer wegens de toen nog vaag in het geheugen liggende mislukte staatsgreep van 1784 door de Illuminati, maar vooral omwille van de vermeende oorlogsstokerij van de ‘Joods-Maçonnieke samenzweerders’ die tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog geleid zou hebben, stond de patriot en nationalist Thomas Mann eerder afwijzend tegenover de – inderdaad sterk internationaal georiënteerde - vrijmetselarij. Zeker als deze zich bovendien ook met politieke kwesties inliet. Die aangelegenheid komt dan ook uitgebreid in een gesprek tussen Settembrini en Castorp aan bod.

In Der Zauberberg laat Settembrini zich niet onbetuigd als het er op aankomt de volgens hem evidente morele en spirituele superioriteit van de vrijmetselarij op de rivaliserende jezuïetenorde te verkondigen. Als de jonge ingenieur Castorp er zich over verbaast dat er nog altijd jezuïeten bedrijvig zijn, en dat zij kennelijk in luxe baden, schampert Settembrini:

‘Naphta is geen pater. [...] De ziekte dwong hem zijn theologische studies te onderbreken. Hij heeft daarna nog een paar jaar als prefect gewerkt in een instituut van de (Jezuïeten)orde. [...] Hij is al vijf jaar hierboven (op de berg). Het is maar de vraag of, en wanneer hij dit oord zal mogen verlaten. Maar hij is lid van de orde, en zelfs als hij er minder nauw mee verbonden was, dan nog zou het hem aan niets ontbreken. Ik heb u al gezegd dat hij zelf arm, dat wil zeggen bezitloos is. Uiteraard, dat is voorschrift. Maar de orde beschikt over ongekeerde rijkdommen, en ze zorgt voor de haren, zoals u gezien hebt.’³¹

Daarop vraagt Castorp zich verwonderd af of Naphta’s exuberante manier van wonen wel met de leer van Rome valt te rijmen.

Settembrini antwoordt hem met een onderdrukte glimlach: ‘Meneer Naphta is wel degelijk in de eerste plaats jezuïet, van top tot teen en onvervalst. Maar in de tweede plaats is hij een man van de geest - anders zou ik zijn gezelschap niet zoeken - en in die hoedanigheid streeft hij naar nieuwe combinaties, aanpassingen, aanknopingspunten, eigentijdse varianten.’³²

Ook de Godskwestie binnen de toenmalige vrijmetselarij is aan de orde. Als Castorp bij Settembrini peilt of vrijmetselaars in God geloven, belooft hij hem een eerlijk antwoord te zullen geven, maar niet na eerst een betoog te hebben gehouden over de dualiteit van een te grote tolerantie, en over de ineptie van de metafysica, gezien deze ‘nergens anders goed voor [is] dan de vlijt in slaap sussen waarmee [de vrijmetselaars] aan de bouw van de samenlevingstempel dienen te werken.’³³ Pas dan geeft Settembrini toe dat het Grootoosten van Frankrijk ‘al een mensenleeftijd geleden’ het voorbeeld heeft gegeven door de naam van God uit al zijn documenten te schrappen. En, zo voegt hij er aan toe: ‘Wij Italianen hebbend dat voorbeeld gevolgd.’³⁴ De reactie van Castorp is er één van lichtelijk ongeloof en afwijzing.

7. *Der Untergang des Abendlandes*

Thomas Mann wist in *De Toverberg* trefzeker de sfeer weer te geven die overheerste in het begin van de 20e eeuw in *das Abendland*. In diezelfde periode, meer bepaald in 1918-1923, gaf de Duitse filosoof Oswald Spengler (1880-1936) zijn tweedelig boek *Der Untergang des Abendlandes* uit, waarin hij stelde dat de Europese cultuur op zijn einde liep. In dat geschrift typeert hij de westerse mens als een trotse, maar tragische figuur die, hoewel hij verheven doelen vooropstelt en betracht, tegelijk heel goed in zijn binnenste weet dat hij in zijn streven niet zal slagen.³⁵ De recentelijk uitvochten, door de Duitsers verloren Eerste Wereldoorlog, had dan ook heel overtuigend de zelfvernietigende aandriften van die westerse mens gedemonstreerd.

De neergang van de medespelers uit *Der Zauberberg* wordt ingezet door die van Castorps neef, Joachim Ziemssen. Zonder toestemming van het sanatoriumbestuur had hij het Berghof de rug toegekeerd, maar moest al na enkele maanden, en ernstig verzwakt, terugkeren. Niet lang daarna overlijdt hij er. Tijdens een spiritistische seance enige tijd later kan Hans zijn geliefde neef nog een laatste keer, zij het vaag, waarnemen.

Tijdens het carnavalsfeest in het sanatorium pretendeert Madame Chauchat dat ze de volgende dag al wil terugkeren naar Dagestan. Ze converseert met Hans in het Frans, die haar bij die gelegenheid op de meest bizarre wijze zijn liefde verklaart. Later in de roman geeft hij aan medepatiënt Peeperkorn voor, die nacht Clawdia's minnaar te zijn geweest. In werkelijkheid is het die Nederlandse koffieplanter, Mijnheer Pieter Peeperkorn zelf, die haar geliefde is. Zulks blijkt onloochenbaar als na verloop van tijd Madame Chauchat weer in het Berghof opduikt,

en wel in zijn gezelschap. Alhoewel Castorp lichtelijk jaloers is, kijkt hij erg op naar de vitale Nederlander ‘die experimenteert met kinine, slangengif en drugs’. Uiteindelijk pleegt Peeperkorn zelfmoord, waarna Madame Chauchat het sanatorium definitief verlaat.

Gaandeweg beginnen de bewoners van het sanatorium zich hartsgrondig te vervelen en ontplooiën ze de meest banale activiteiten om de dag door te komen. Ze verzamelen postzegels, of gaan zich te buiten aan de degustatie van chocolade. Castorp van zijn kant raakt gefascineerd door de nieuw aangeschafte grammofoon. Hij luistert graag naar het in 1827 door Schubert op muziek gezette gedicht *Der Lindenbaum* van Wilhelm Müller (1794- 1827). Het bezongen personage is een jonge man, die verteerd door smartelijk liefdesverdriet, de wereld intrekt.

De aanvankelijk retorische en al eens dweepzieke woordenstrijd tussen de jezuïet en de vrijmetselaar, bereikt op een dag zijn climax:

‘Mag ik u vragen of u binnen afzienbare tijd klaar denkt te zijn met uw vulgaire praatjes? [...] Ik belief mij in die zin uit te drukken dat ik vastbesloten ben u te beletten een weerloze jeugd [zijnde Castorp] nog langer met uw dubbelzinnigheden lastig te vallen!’ luidt het scherp uit de mond van Settembrini.

‘Mijnheer, ik verzoek u dringend op uw woorden te letten!’ bijt Naphta hem toe.

‘Ik ben gewend op mijn woorden te letten en mijn woorden doen de feiten volledig recht als ik zeg dat de manier waarop u de toch al stuurloze jeugd verstoort, verleidt en zedelijk verzwakt, een infamie is die met woorden niet streng genoeg te tuchtigen is...’³⁶

Zo escaleerde de discussie nog een tijdje verder, tot op het moment dat Naphta, letterlijk knarsetandend, zijn opponent uitdaagde tot een duel. Settembrini die er was van uitgegaan dat het duel met het blanke wapen zou beslecht worden, reageerde ontsteld toen er voor het pistool werd gekozen. Tijdens de gewapende confrontatie weigerde de humanistisch en irenisch ingestelde vrijmetselaar op zijn tegenstrever te schieten en vuurde ostentatief in de lucht. Naphta was ziedend en maakte hem uit voor lafaard, en hanteerde dan ‘zijn pistool op een manier die niets meer met een duel te maken had, en joeg zich een kogel door het hoofd’.³⁷

De geplande drie weken die Hans Castorp in het sanatorium doorbrengen zou liepen zoals gezegd uiteindelijk tot zeven jaar uit. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog worden de zich doodvervelende sanatoriumgasten uit hun lethargie gewekt. De meesten pakken hun koffers, zo ook Hans.³⁸ Settembrini wuift hem uit. De ogen betraand: Hij vermoed sterk dat ze elkaar nooit meer zullen weerzien.

Castorps mobilisatie voert hem naar een hem volkomen onbekende, irreële wereld. Hij komt terecht in de gevechtlijn van het westelijk front. Mann beschrijft die als volgt:

‘En voorwaarts stormen ze, zo goed en zo kwaad als het gaat, met rauwe kreten en voeten zo zwaar als in een nachtmerrie, doordat de akkerkluiten zich loodzwaar aan hun plumpe laarzen hechten. [...]

Daar hebben we degene die we kennen: daar hebben we Hans Castorp! [...] Hij gloeit en is doorweekt net als alle anderen. Hij rent met modderzware voeten, het spiesgeweer in zijn afhangende vuist. Kijk, bij trapt een uitgevallen kameraad op de hand - hij trapt deze hand met zijn spijkerlaarzen diep in de slijkerige, met versplinterde takken bezaaide grond. En toch is hij het.

Hij valt. Nee, hij heeft zich languit op de grond laten vallen, omdat een hellehond komt aangehuild, een grote brisantgranaat, een weerzinwekkend suikerbrood van de afgrond. Daar ligt hij, met zijn gezicht in de koude drek, zijn benen uit elkaar, zijn voeten verdraaid, de hakken naar beneden. Het product van een verwilderde wetenschap, geladen met het ergste, slaat dertig passen vóór hem als de duivel zelf, diep in de grond, ontploft ter plekke met gruwelijke overmacht en jaagt een huizenhoge fontein van aarde, vuur, ijzer, lood.’³⁹

Thomas Mann laat de verdere lotsbestemming van Castorp in het midden. Misschien was Hans één van de tweemiljoen Duitsers die in die Faustiaanse collectieve zelfmoord van *des Abendlandes* het leven hebben gelaten. Maar, het kan ook dat hij het inferno overleefde. Bevreemd, zij het met nostalgie, zal hij dan hebben teruggedacht aan de hooggestemde maar naderhand goeddeels ijdel en tevergeefs gebleken diepzinnige conversaties tussen vrijmetselaar Settembrini en jezuïet Naphta, ginds hoog op de Toverberg. En misschien heeft hij alsdan tegelijk bevat dat ’s mensen bevrijding en welbevinden zich wellicht alleenlijk bevinden kan op het snijpunt der ideologieën en religies.

Paul de PESSEMIER ’s GRAVENDRIES

Gent, 02-10-17

BIBLIOGRAFIE – Selectie

- Bachrach, A. e.a., *Encyclopedie van de wereldliteratuur*, Bussum, 1980-1984. ISBN 90-228-4330-0.
- Brand, Th., *Thomas Mann: Buddenbrooks*, Hollfeld, 2002. ISBN 978-3-8044-1731-1.
- Dethier, Hubert, *Op Gelukzalige Eilanden - Leopold Falm en de Utopie*, Brussel, 2010.
- Fest, Joachim, *Die unwissenden Magier - Über Thomas und Heinrich Mann*, Berlijn, 1998. ISBN 3-442-75535-2.
- Guide, André, in *Thomas Mann - Avertissement à l'Europe*, Gallimard, 1937.
- Haack, Hans-Peter, *Erstausgaben Thomas Manns - Ein bibliographischer Atlas*, Mitarbeit Sebastian Kiwitt, Antiquariat Dr. Haack, Leipzig 2011. ISBN 978-3-00-031653-1.
- Harpprecht, Klaus, *Thomas Mann*, 1995.
- Kurzke, Hermann, *Wie konservativ ist der Zauberberg?* In: *Gedenkschrift für Thomas Mann - Text und Kontext*, Kopenhagen, 1975. ISBN 87-980394-1-5, S. 137ff.
- Kurzke, Hermann, *Thomas Mann - Das Leben als Kunstwerk*, München, 1999. ISBN 3-406-44661-2; Fischer-Taschenbuch-Verlag, Frankfurt, 2002. ISBN 3-596-14872-3.
- Langer, Daniela, *Erläuterungen und Dokumente zu Thomas Mann: Der Zauberberg*, Stuttgart, 2009. ISBN 978-3-15-016067-1.
- Lehnert, Herbert, *Leo Naphta und sein Autor*, in: *Orbis Litterarum*, Blackwell, Oxford, 1982. ISSN 0030-4409, S. 47ff.
- Maar, Michael, *Geister und Kunst. Neuigkeiten aus dem Zauberberg*, München/Wien, 1995. ISBN 3-446-23431-4.
- Mann, Michael, red., *Das Thomas Mann Buch - Eine innere Biographie in Selbstzeugnissen*, Frankfurt am Main, 1965.
- Mann, Thomas, *Betrachtungen eines Unpolitischen*, Berlijn, 1918.
- Mann, Thomas, *De Toverberg*, vert. Hans Driessen, Utrecht-Amsterdam-Antwerpen, 2012.
- Mann, Thomas, *Doctor Faustus - Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*, Stockholm, 1947.
- Mayer, Hans, *Thomas Manns Zauberberg als Pädagogische Provinz*, in: *Sinn und Form - Beiträge zur Literatur*, Berlin, 1949. ISSN 0037-5756.
- Prater, Donald A., *Thomas Mann, Hanser*, München/Wien 1995. ISBN 3-446-15363-2.
- Reich-Ranicki, Marcel, *Thomas Mann & de zijnen*, Amsterdam, 1990. ISBN 90-295-3481-8.
- Sandt, *Mythos und Symbolik im Zauberberg von Thomas Mann*, Bern 1979. ISBN 3-258-02854-0.
- Schröter, Karl, *Thomas Mann*, Haarlem, 1979. ISBN 90-228-4078-6.
- Sprecher, Thomas, *Davos im Zauberberg*, München, 1996. ISBN 3-7705-3119-1.
- Urner, Klaus, *Thomas Mann und die Freimaurerei*, Neue Zürcher Zeitung, 1973.
- von Bruck, Birte, *Alexander Spengler - Pionier der Klimatherapie*, in: *Deutsches Ärzteblatt*, 2004.
- Wessell, Eva, *Der Zauberberg als Chronik der Dekadenz*, in: *Thomas Mann - Romane und Erzählungen*, Stuttgart, 1993. ISBN 3-15-008810-0.

¹ Thomas Mann, *Doctor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*, Stockholm, Bermann-Fischer Verlag 1947.

² https://nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_Mann, dd. 09-02-2017.

³

⁴ Meer bepaald die van Hamburg, Dresden, Frankfurt en Darmstadt.

⁵ https://fr.wikipedia.org/wiki/Franc-ma%C3%A7onnerie_en_Allemande, dd. 13-02-2017.

⁶ Br.: Axel Pohlmann in een mail aan Br.: Dirk Geeroms, dd. 10-02-2017. Zie ook het artikel: Cl-Fr. Maurel, *Loges militaires Allemandes en Belgique 1914-1918*, in *Acta Macionica*, 2016, pp. 19-48.

⁷ Historicus von der Dunk is een zoon van Heinrich M. von der Dunk en Ilse Loeb. Het gezin ontvluchtte in 1937 nazi-Duitsland. Von der Dunk sr. kon daar geen werk meer krijgen, omdat hij getrouwd was met een Joodse. In 1995 ontving Hermann Walther de *Goethe Medaille* van het Duitse Goethe Instituut. Cfr. : https://nl.wikipedia.org/wiki/Hermann_von_der_Dunk, dd. 13-02-2017.

⁸ Thomas Mann, *Betrachtungen eines Unpolitischen*, Berlijn, 1918.

⁹ Hermann Walther von der Dunk, *opus citaat*, p. 168.

¹⁰ Axel Pohlmann, Nawoord bij het hoorcollege *Thomas Mann en de Vrijmetselarij*, gehouden in het Buddenbrookhuis te Lübeck, 22-09-2000. Met dank aan Dirk Geeroms voor de vertaling uit het Duits.

¹¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_Mann, dd. 15-02-2017. Martin Fredrik Bök (1883-1961) was een Zweeds hoogleraar literatuurhistorie aan de universiteit van Lund van 1920 tot 1924, literatuurcriticus en schrijver. Hij schreef biografieën en boeken over de Zweedse literatuur.

¹² Hermann Walther von der Dunk, *opus citaat*, p. 171.

¹³ Mann heeft het over de voor de kuurusten 'dilettische drank' porto die in principe enkel aan de dagjesmensen werd verkocht in platte flesjes.

¹⁴ Thomas Mann, *De Toverberg*, vert. Hans Driessen, Utrecht-Amsterdam-Antwerpen, 2012, digitale versie, onderdeel *Operationes Spirituales*, pp. 154-155.

¹⁵ https://nl.wikipedia.org/wiki/De_Toverberg#Hans_Castorps_.27Sneeuwdroom.27, dd. 22-02-17.

¹⁶ Zie o.m.: Hubert Dethier, *Op Gelukzalige Eilanden - Leopold Falm en de Utopie*, Brussel, 2010.

¹⁷ Cfr. : http://www.wikiwand.com/gl/Der_Zauberberg, dd. 23-02-2017.

¹⁸ Martien Schreurs, *De humanistische roman - Over de literaire verbeelding van de strijd tussen humanisme en nihilisme*, in *Tijdschrift voor humanistiek*, nr. 35, 2008, p.2.

¹⁹ Haye Koningsveld, *Wereldklassiekers: De Toverberg van Thomas Mann*, op: <https://www.filosofie.nl/nl/artikel/26677/wereldklassiekers-de-toverberg-van-thomas-mann.html>; dd. 24-2-2017.

²⁰ Martien Schreurs, *opus citaat*, p.3.

²¹ Ludo Abicht, *Thomas Mann en de Verlichting*, in *Toverberg*, 2012, p. 25.

Georg Lukács (1885-1971) was een Hongaarse marxistische filosoof en literatuurcriticus van Joodse komaf. Hij wordt gezien als de grondlegger van het westerse marxisme en heeft veel bijgedragen aan de vernieuwing van marxistische filosofie en theorie.

²² Haye Koningsveld, *Wereldklassiekers, opus citaat*, dd. 02-03-2017.

²³ Haye Koningsveld, *Wereldklassiekers, opus citaat*, dd. 02-03-2017.

²⁴ Xandra Schutte, in *De Groene Amsterdammer*, 9 augustus 1995.

²⁵ Thomas Mann, *De Toverberg, opus citaat*, hoofdstuk 6, p. 99.

²⁶ *Idem*.

²⁷ Thomas Mann, *De Toverberg, opus citaat*, onderdeel *Als een Wakker soldaat*, p. 32.

²⁸ *Idem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 50.

³⁰ *Idem*.

³¹ Thomas Mann, *De Toverberg*, opus citaat, onderdeel *Over de Godsstaat en kwade verlossing*, p. 66.

³² *Ibidem*, pp.71-72.

³³ Thomas Mann, *De Toverberg*, opus citaat, onderdeel *Als een Wakker soldaat*, pp. 55-56.

³⁴ *Idem*.

³⁵ https://nl.wikipedia.org/wiki/Der_Untergang_des_Abendlandes, dd. 05-03-2017.

³⁶ Thomas Mann, *De Toverberg*, opus citaat, onderdeel *De grote irritatie*, pp. 43-44.

³⁷ *Ibidem*, p. 72.

³⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/De_Toverberg, dd. 07-03-2017.

³⁹ Thomas Mann, *De Toverberg*, opus citaat, onderdeel *De grote irritatie*, pp. 98-100.